

Po vse tem razmišljanju se kakor po naporni vijugasti gorski poti prebija do zadnjega spoznanja o sebi, o svojem poklicu in o svojem narodu, do svoje smrti — nejasni, neplastični junak tega spisa, pisatelj Zornik. Marsikaj ostane nerazjasnjeno, marsikaj je nerazumljivo, popolnoma določen je samo zaključek, namreč Zornikov povratek k Bogu. Ta zaključek seveda ne dozori iz ničesar, marveč je samo nakazana zamisel, kakor je vse navedeno razmišljanje z vsemi dogodki vred še čisto sirov, neobdelan in niti ne pregledno razvrščen material.

„Usehli vrelici“ so resnično samo fragment in morejo vzbujati zanimanje samo kot nekaka zbirka Pregljevih pogledov na literarno in vsakršno problematiko današnjih dni, kot zbirka pogledov, ki so tu pa tam uvaževanja vredni, često pa tudi čudaški in nepomembni.

Taka je v velikih potezah očrtana snov tega zvezka, v katero je skoraj nemogoče vnesti kolikor toliko pregleden red, in s tem ne morda zaradi obsežnosti in vsestranosti miselnega materiala, kolikor zaradi njegove nepredelaniosti. Že nekajkrat sem trdil, da je Pregelj neprimerno bolj zmeden, kadar razmišlja, nego kadar pripoveduje. Osmi zvezek je očiten dokaz za to trditev. Zato ni niti berilo za človeka, ki ljubi razmišljuječo prozo. Pregljeva mu bo prezbegana, prenemirna. Kdor pa bo v „Simonu iz Praš“ in v „Usehlih vrelicih“ iskal umetniške plastike in tvornosti in zaokrožene gradnje, bo bridko razočaran. Spisa sta zanimiva samo za specialista in literarnega psihologa, ki bo po njunem neredu iskal značilnosti Pregljevega pisateljskega razuma in v njegovih sodbah razlago za njegove avtorske posebnosti.

Josip Vidmar.

Likovna kritika

arh. j. mesar arh. i. spinčič stanovanje. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani 1931. „Kosmos“. Str. 200; slik, deloma na tablah, čez 200; 4°.

Novi slog sodobne likovne umetnosti nam morda najbolj jasno govori o velikem prevratu, ki se je vršil zadnja desetletja in se še vrši v našem življenju in mišljenju. Vsekakor je preobrat najbolj viden v arhitekturi, ki je v najtesnejši zvezi z življenjem celote in posameznika. Čas je prinesel z novimi idejami tudi nove snovi in sredstva, ki so se zdela prej fantastična. Nov gmotni položaj in gospodarske ideje so prispevale svoje, da se je izoblikoval nov arhitekturni slog, ves v nasprotju s preteklostjo in v teoriji ponovno proglašen za edini možni in ustrezajoči izraz sodobnosti. Teorije je bilo ob njegovem rojstvu obilo ter se je likovna umetnost sploh rada izražala z besedo. Pri nas je bilo več eksperimenta z delom, zato smo razmeroma kasno dobili prvo knjigo vsaj o enem delu moderne arhitekture, o „Stanovanju“. Knjigo sta napisala in opremila arhitekta J. Mesar in I. Spinčič, torej praktična človeka brez zgodovinskih in razvojnih pomislekov.

Prireditelja knjige sta vedela, da Slovencem ni mogoče načeti nekega poglavja sodobne arhitekture brez splošnega uvoda v mišljenje in delovanje današnjega arhitekta. Stanovanje, ki je kompliciran izraz zelo pomembnih arhitekturnih in življenjskih novosti, pa še prav posebno potrebuje splošen stavbarski okvir. Zato sta pisatelja postavila knjigi na čelo 60 strani ilustrovanega razmotrivanja o estetiki arhitekture in o sodobnem načinu zidanja.

V programatični „Uvodni besedi“ so dovolj znane misli o stari in novi arhitekturi nanizane v precej ohlapno celoto. Koj v začetku tega poglavja je proglašena sodobna arhitektura za „obrt, rokodelstvo, kakor nešteto drugih obrti“ v razliko s prejšnjimi časi, ko je veljala arhitektura za umetnost. Kajti današnji čas pozna

le namenu ustrezajočo zgradbo, ki sloni na „točnem in do pičice natančnem poznanju gradiva, konstrukcij in funkcij“. Zato danes ne sme biti most isto, kar je bila nekdanj katedrala, mistike in monumentalnosti pa da ne gre zamenjavati z estetiko.

Ker takoj na začetku knjige naletimo na očitvidno napačno definicijo arhitekture in dovolj nejasne trditve o njeni preteklosti, moramo vsaj v glavnem pojasniti njeno današnjo misijo.

Dobra obrt je bila vedno umetnost, v starih „estetičnih“ časih, kot v današnjem času betona in okvirnih zgradb. Vsaka doba je imela svoje potrebe, ki so zadajale arhitekturi obvezne naloge; vsekakor je problematično, če skuša kdo danes ocenjevati večjo ali manjšo absolutno vrednost posameznih potreb. Prav dobro vemo, da so nekdanj razločevali različne stopnje v popolnosti arhitektonskih rešitev prav tako, kakor danes, ko je videti, da je zidanje prišlo do čisto mehanične formule in razumarskega računa. Prav gotovo so tudi stari smatrali za boljšo zgradbo ono, ki je bolj ustrezala svojemu namenu. Danes so se naloge arhitekture bistveno spremenile pod sodobnim socialnim diktatom, duhovnim in realnim, in zato si je arhitektura poiskala nove izrazne možnosti in nove snovi. Tu bi bila morala avtorja pogumno pogledati sodobnosti v oči, ne pa odpraviti problemov tako, da sta proglasila zgrešeno dekorativnost polpretekle psevdoarhitekture za „estetično“ umetnost sploh, sodobno stavbarstvo pa sta vprek nazvala samozavestno obrt samo zato, ker se je odpovedalo historičnim vzorcem.

Markantni zastopnik in soustvarjalec sodobne arhitekture Le Corbusier, na katerega se pisatelja kasneje sklicujeta, je že l. 1927. pisal, da je enotna formula normalizirane arhitekture, ki jo je on sam najbolj goreče propagiral, konec arhitekture sploh in da je trajna formula o „stanovanjskem stroju“ dobra le za tiste gorečnike, ki iščejo končnoveljavno definicijo. Položaj je treba pravilno razumeti tako, da so mladi arhitekti, ki so se uprli mrtvi navlaki šolske imitacije, s katero je konec prejšnjega stoletja zasul arhitekturo, potrebovali bojno geslo ekstremnega konstruktivizma in propagando gole ploskve ter črte za popolno zmago nad staro dekoracijsko šaro. Šele z neizprosno uveljavljanjem teh pravil in z upoštevanjem najosnovnejših pa tudi najsplošnejših življenjskih potreb človeštva je bilo mogoče oblikovati novo arhitektonsko mišljenje. Ker je bila nova arhitektura na tej točki najbolj oddaljena od starine, so v njenih ekskluzivnih geslih zmotno gledali njen najvišji dosegljaj. Vendar je šel njen razvoj naprej, kakor je to zahtevalo človeško življenje, in arhitektura je ostala slej ko prej svobodno ustvarjajoča umetnost, ki se je njena oblika zgostila v nov slog, v katerem so duhovne sestavine zastopane vsaj v enaki meri kot v starih slogih. Moderni stavbar nad konstruktivnimi problemi rad pozabi na pomen svoje lastne odločitve v povečani izberi možnosti, ki jih nudijo moderna stavbna sredstva, češ, da je njihova normalizacija že vrojena. Tak nazor, ki vse preveč spoštuje golo snov in račun („čemu naj si torej utvarjamo, da zavisí estetična plat arhitektonskih delov od višjih lastnosti?“), se v tekstu „Stanovanja“ večkrat ponavlja, niso pa vsa izvajanja ž njim v skladu, nekateri primeri v slikah pa so celo v idejnem nasprotju ž njim. Vkljub ogromnemu in skoraj izključno poudarjenemu uspehu nove arhitekture prav pri ustvarjanju sodobnega človeškega bivališča pa stanovanje vendar ni bila njena edina naloga. Arhitektura je preobrazila tudi industrijske in kulturne zgradbe ter celo toliko zasmehovani mavzolej. Tako je novi slog ovrigel svojo umišljeno vlogo gole stanovanjske reforme in potrdil svojo splošno življenjsko upravičenost.

„Uvodni besedi“ sledi poglavje o sistemu gradbe. Avtorja se zavzemata za sklenjen sistem, dasi proglašata za ideal samostojno hišo z vrtom; dalje sta razložena naravni ter industrijski material. V poglavju „Tlorisi“ je z domačimi vzorci pojasnjen razpored talnega načrta za najpotrebnejše, za večje ter za udobno stanovanje. V „Gradivu“ je razložena gradnja z armiranim betonom in njegov vpliv na lice zgradbe, konstruktivne posledice pa obsegajo precej obsežno naslednje poglavje, ki je še dopolnjeno z oddelki o manjših delih hiše. Ves uvod je zaključen z „osnovnimi načeli nove arhitekture“, ki so posneta po Le Corbusierju, še preden se je vrnil k „lirizmu“. S tem je dovršen opis stavbnih pogojev za stanovanje.

Potem sledi jedro knjige, posvečeno stanovanju, ki ga je treba urediti po istih načelih, kot se gradi hiša, vendar pa pravilen talni načrt še ne zadostuje za udobno stanovanje. Beremo zelo umestno stališče zoper „šaro“ v stanovanju ter radikalne besede proti ostankom iz dobe naših prednikov. To-le krepko puritanstvo je kasneje (na str. 78) pametno modificirano. Vsi poskusi posnemanja starih slogov so po mnenju pisateljev pogrešni, ker onemogočajo rast sodobne stanovanjske kulture. Pri glavnih načelih za ureditev stanovanja, ki bodi zračno, solčno in veliko, brez reprezentativnih prostorov, zato pa s tem razumljivejše urejenimi prostori za bivanje, se šele vidi, kako zelo se je spremenilo naše življenje in struktura današnje družbe. Zato še celo občutimo vrzel v tej knjigi, ki v bistvu govori le o mestnem in meščanskem stanovanju, dočim o delavskem in kmetiškem stanovanju ne spregovori nobene besede. Kar pa je povedano o tipih današnjih mestnih stanovanj, utegne koristiti vsem tistim, ki si nameravajo zgraditi hišico ali postaviti lastno ognjišče. Beremo mnogo poučnega o razporedu posameznih sob, o kopalnici, o kuhinji z njenimi instalacijami, o vzdanih omarah in o centralni kurjavi, o električni razsvetljavi ter o manjših napravah. Vse to je precej dobro ilustrirano z domačimi in tujimi primeri. V opis je sem ter tja vpletena kaka načelna misel, ki se ugodno razlikuje od uvodoma zahtevane mehanizacije: zlasti se mi zdi značilna zahteva, naj prostori ne bodo le udobni, ampak tudi „oblikovani“, kar naj bo celo njihova bistvena lastnost.

Opisujočega besedila je odslej kaj malo več. Govori se le še o vrtu, ki naj „umetno ustvari divji čar prirode“, kar radi naprtimo nerodnosti v izražanju sploh. Stavek naj bo negativna sodba o geometrični ureditvi in o sočivju. Zelo pogrešamo poglavja o vežah, predsobah ter posebno o dvoriščih, kajti obravnavani vrtovi niso obligatni in služijo, kakor pravita avtorja, našemu estetskemu čutu. Življenje gospodinje, služkinje in otrok pa je z dvoriščem zvezano po vsakdanjih opravkih in igri. — V dodatku je še precej praktičnih stvari za gospodinjino ter je ž njimi zaključena knjiga o stanovanju.

Kot smo omenili, je izražanje v knjigi precej okorno, z nekaterimi nemožnimi izrazi, ki jih je treba tudi iz arhitekturnega žargona iztrebiti: gornja veža se na Krasu imenuje mostovž; izmere = mere; zbiralec prahu = sesalka za prah; svetlobna telesa = svetilke; tlorisi = talni načrti i. t. d. — kdor hoče, bo našel še več podobnega blaga. Oprema knjige je dobra, slike so izbrane primerno, toda brez posebno širokega razgleda v sodobni arhitekturni tvorbi: celo v domačem delu imamo izrazitejše sodobne arhitekta, ki bi v tako knjigo gotovo spadali. Videti je, da izbera slik ni smela vsega povedati. Kajti kdor pazljivo bere knjigo, se na koncu dokoplje do spoznanja, da je moderni arhitekt pravzaprav zelo važen faktor, ki ga je treba v resnem slučaju brez odloga vprašati za svet. Slike pa so nekaka posvetovalnica za splošno potrebo, na sredi med vzornikom in umetnostno revijo.

S „Stanovanjem“ smo dobili slovenski priročnik, ki naj služi v praktičnih primerih. V današnjih časih razgibanega stavbarstva je njegova vzgojna naloga velika, zlasti ker je doslej edina knjiga svoje vrste. Naloga take knjige pa na ta način še ni izčrpana; morala bi biti globlje premišljena in poseči v toplo življenje, da bi mogla res pomagati sodobnemu človeku pri njegovi pereči nalogi: pri ustvarjanju doma.

Fr. Mesesnel.

Prevodna literatura

Boleslav Prus: Faraon. Iz poljščine prevedel Francè Koblar. V Ljubljani, 1932—33. I—III. 254 + 298 + 250 str. (Ljudska knjižnica, zv. 48—50).

Informativni uvod prevajavca govori o stališču Prusa v poljski književnosti, o celoti njegovega književnega dela in o njegovem „Faraonu“ še posebej podrobno. „Faraon“ je pri Prusu rešitev med pozitivizmom in romantiko, med osebnostjo in vesoljnostjo, alegorija socialnega življenja sodobnosti, prikrita podoba ruske države proti koncu 19. stol., kot umetniško delo pa stoji v isti vrsti s Tolstega „Vojno in mirom“, Manzonijevima „Zaročencema“ in Flaubertovo „Salambo“. To ni samo sodba Poljakov, tudi Rus Jacimirskij stavi v svoji obširni zgodovini novejšega poljskega slovstva „Faraona“ komaj nekaj nižje ko Sienkiewiczov roman „Quo vadis“.

Mogoče je bil ta uvod kriv, da je bilo ob koncu knjige, potem ko sem jo takorekoč na dušek prečital, moje pričakovanje nekoliko razočarano. Bolj ko kako duhovna tragika na tej ali oni strani se v knjigi kaže absolutna nadmoč mednarodno organizirane kaste, ki so ji na razpolago ne samo ogromna bogastva in poznanje naravnih sil, ampak tudi tako moderna sredstva, kakor so telegraf, telefon in eksplozivi, in ki se teh sredstev tudi brez kakšnih pomislekov poslužijo, kadar gre za to, da to svojo absolutno nadmoč tudi obrani in ohrani. Ne mogoče takrat, kadar bi bilo treba ubogemu egiptovskemu kmetu olajšati položaj! Herhor, najvišji duhovnik, ki je nazadnje postal faraon tudi formalno, nikjer ne pokaže, da bo izvršil to, kar je nameraval mladi Ramzes. Njegove zadnje besede Pentuerju zvenijo prav brutalno pomilovalno, če jih prevedemo v vsakdanji jezik: „Čemu se bojiš, ubogo, naivno, učenjaško dete? Nič se ti ne bo zgodilo, saj nisi vedel, kaj je moč, proti kateri si se skušal upreti! Oni, ki si mu pomagal, je odpravljen, prav nobenega pomena nima, da bi preganjali tudi tebe. Ko se boš čez čas vrnil, boš, kar si tako bil, zopet popolnoma naš!“ Tako je odpravljen tudi Pentuer, v vsej tej družbi edini zastopnik čistega, dobrega principa. V resnici je bil boj Ramzesa mlajšega že od početka brezupen; v taki neenaki poziciji bi podlegel vsak egiptovski princ, če bi tudi ne bil tak lahkomiselnež in babjek, kakor je bil on. Priznati je treba, da gre na račun spretnega načina, kako Prus to zavest v bravcu stopnjuje, velik del one učinkovite napetosti, s katero drži ta knjiga bravca prav do konca. Pri tem ne motijo niti razne neskladnosti, kakor n. pr. tolikokrat se ponavljajoča opomba pisateljeva pod črto, da je kaj „Izvirno“, ki tako živo spominja obširne dokumentacije v Schefflovem „Ekkehardu“, tem si najnem vzorcu vseh kasnejših „zgodovinskih“ romanov. Ta opazka je poleg vsega v ostrem nasprotju s helenistično terminologijo upravne razdelitve Egipta, ki jo rabi pisatelj za Egipt v XI. stol. pr. Kr. r.! Netočnost, s katero se razlikujejo „hieroglifični (nam hieratični) simboli“ in „in demotični znaki“ egiptovske pisave, je pač menda zakrivila dobro mišljena, toda prenačljiva vnema kakega tiskarniškega „korektorja“!